

Canvi i continuïtat de les pràctiques hereditàries. Els casos de Sant Feliu de Guíxols i la Vall d'Aro, 1780-1860

Rosa ROS MASSANA*

Centre de Recerca d'Història Rural-Universitat de Girona

Els estudis sobre els sistemes d'herència a Catalunya, que han remarcat l'hegemonia gairebé completa del sistema de l'hereu als segles XVIII i XIX, es refereixen principalment a la pagesia benestant, els hisendats i la petita noblesa, i més secundàriament als treballadors agraris.¹ Hi ha, en canvi, poca recerca feta sobre les pràctiques hereditàries d'artesans, comerciants, mariners o altres grups socials de les viles i ciutats catalanes.² I el mateix succeeix en la bibliografia europea sobre l'herència. En bona part, perquè s'ha assumit, sobretot en el cas dels artesans, que per a la reproducció econòmica d'aquests grups, més que la transmissió d'un patrimoni sovint molt migrat o inexistent, el fonamental era l'herència intangible que suposava l'aprenentatge d'un ofici.³ Sense discutir l'anterior, no podem menystenir la rellevància de la transmissió dels béns materials, perquè el patrimoni, per bé que sovint fos molt modest, jugava un paper rellevant en l'economia familiar d'aquests col·lectius. En primer lloc, a les viles (més que no pas a les grans ciutats) els artesans, comerciants o mariners posseïen amb freqüència petits patrimonis rústics que proporcionaven ingressos complementaris i una certa seguretat davant de les fluctuacions de la conjuntura.⁴ En segon lloc, els

* Professora d'història econòmica de la Universitat de Girona (rosa.ros@udg.edu). La realització d'aquest article ha comptat amb l'ajut del projecte *Dinámicas sociales y cambio histórico en sociedades rurales*. El análisis de los grupos y las desigualdades sociales (HAR 2008-02960 HIST), finançat pel Ministeri de Ciència i Innovació. L'anàlisi dels capítols matrimonials que es realitza en aquest article és també la base de Ros Massana (en premsa).

1. Entre els estudis més generals sobre aquesta qüestió cal esmentar Barrera González (1990); Ferrer i Alòs (2007); Ponce i Ferrer i Alòs (1994). A la Catalunya Nova, els models familiars presentaven diferències entre els grups socials rurals; la menor freqüència de la família troncal entre els treballadors suggereix una adhesió menys unànime al sistema de l'hereu (vegeu Roigé [1994], i Comas d'Argemir [1988]). Un fet semblant ha estat assenyalat en altres zones espanyoles amb sistemes d'hereu únic, com Navarra. Vegeu Mikelarena Peña (1993: 127-129). A la Catalunya Vella, en canvi, tot i els pocs estudis referits als treballadors, sembla donar-se una adhesió socialment més homogènia al sistema d'hereu. Vegeu Congost (1990: 269-271).

2. Sobre els comerciants i fabricants de Manresa, Ferrer i Alòs (2007: 151-187). Sobre Igualada, Marfany (2004) i (2006). Sobre els artesans hi ha algunes mencions a Huguet (1990).

3. Sobre la transmissió de l'ofici i la mobilitat professional entre generacions a la Catalunya dels segles XVII-XIX, vegeu: Ros Navarro (2003); Romero-Marín (2001); Fabré (1991); Llonch i Sancho (1991); Camps (1995).

4. En l'àmbit que ens ocupa, el de les viles de la Costa Brava, mariners, pescadors i artesans eren majoria entre els propietaris que apareixen en els cadastres i amillaments dels segles XVIII i XIX, analitzats per Barbaza, de Cadaqués, Begur, Lloret o Sant Feliu de Guíxols, que posseïen, sobretot, petites parcel·les de vinya. En paraules d'aquesta autora, «tota aquesta gent demanaven a la terra una renda complementària i, eventualment, l'ocupació dels ocis de l'hivern. La vinya responia admira-

béns immobles proporcionaven una capacitat d'accés al crèdit que podia contribuir de manera rellevant a superar amb èxit els vaivens dels negocis i de l'economia familiar. Finalment, no s'ha de menystenir la importància que podia tenir heretar unes propietats que tenien un paper de béns d'ús: les cases en el cas dels immobles, però també les robes, eines o mobles. Per als grups de rendes més baixes, disposar (o no) d'una casa heretada, rebre (o no) els mobles i la roba de la casa dels pares, heretar (o no) alguna petita quantitat de diner, podia representar en determinats moments situar-se a un costat o l'altre de la fràgil línia que separava la pobresa de la indigència.⁵ Des del punt de vista dels pares, l'herència no tenia certament les implicacions de continuïtat del patrimoni i la casa que tenien un paper clau en les famílies de propietaris. Però això no vol dir que aquesta fos irrellevant, ja que les formes de transmissió dels béns als fills constituïen, sobretot, un instrument important a l'hora de planificar la seva manutenció en la vellesa.⁶

D'altra banda, coneixem molt millor la funcionalitat estàtica del sistema hereditari basat en la primogenitura que no pas la dinàmica del canvi. La majoria dels estudis coincideixen a assenyalar que el sistema no va començar a erosionar-se tímidament fins a finals del XIX i, sobretot, al segle XX. L'emigració relacionada amb la crisi agrària de la fi de segle⁷ o, en el cas dels rendistes, la davallada de la renda de la terra i la creixent rellevància dels ingressos procedents dels negocis o de les professions liberals, així com els canvis culturals,⁸ han estat identificats com a elements motors de les transformacions del sistema hereditari en l'àmbit rural, però falta molta recerca bàsica sobre aquestes qüestions.

Aquest article es proposa analitzar l'evolució de les disposicions de transmissió de béns a la vila de Sant Feliu de Guíxols des de finals del segle XVIII fins a la dècada del 1850. Sant Feliu, amb una població de 5.090 habitants el 1787 i de 6.434 el 1860, era a finals del set-cents la tercera localitat més poblada de la regió de Girona, només per darrere de la capital (que només tenia uns 8.000 habitants) i de Figueres. Era un centre portuari i comercial important i, des de finals del segle XVIII, s'hi desenvolupà una nova activitat manufacturera estretament relacionada amb el comerç exterior: la indústria surotapera. En conseqüència, la major part de la seva població estava constituïda per mariners i artesans.

L'anàlisi s'ha fet a partir del buidatge de les dues tipologies documentals més utilitzades en el procés de transmissió dels béns, els capítols matrimonials i els testaments, de les dècades del 1780, 1820 i 1850.⁹ Els protocols notariais de la vila de Sant Feliu permeten, a més, un

blement a aquest doble objectiu. [...] Menyspreada pels rics, era el cultiu democràtic per excel·lència, practicat al marge de l'activitat principal, pels pescadors, els mariners, els artesans...». Barbaza (1988: vol. I, 348).

5. Sobre la importància d'aquests béns per als pobres, en concret sobre la seva capacitat de permetre el petit crèdit sobre penyora, vegeu Carbonell i Esteller (1997: 169-187).

6. Proporciona testimonis interessants del fet que entre les famílies més modestes la lògica dominant del sistema de primogenitura era la funció «assistencial» que tenia l'hereu, el fill que assegurava el manteniment dels pares durant la vellesa, Barrera González (1990: 40-41 i 51). Aquesta és la preocupació fonamental que expressen els pares en molts dels documents que s'analitzen en aquest treball, tal com veurem més endavant en diferents exemples.

7. Aquesta és la qüestió que subratlla Roigé (1994).

8. Ferrer i Alòs (2007: 337-357).

9. L'ídoni seria poder reconstruir per a cada família el conjunt de les actes notariais relacionades amb la successió que efectuen al llarg de la vida, tal com proposava, per exemple, Fontaine (1992: 1271). Aquest mètode, però, obligaria a analitzar una tipologia molt més àmplia d'escriptures, no només els capítols i testaments, sinó també àpoques de dot, cartes dotals, donacions i totes les que registrin transaccions intrafamiliars, cosa que fa inabastable la recerca.

exercici interessant: comparar les disposicions fetes pels habitants d'aquesta vila amb les que atorgaren durant els mateixos anys els veïns de la Vall d'Aro, el rerepaís rural més immediat de Sant Feliu de Guíxols, que eren majoritàriament pagesos i treballadors agraris.¹⁰

Declivi i vigència dels capítols matrimonials a Sant Feliu de Guíxols i la Vall d'Aro

Els autors que han analitzat els sistemes d'herència a Catalunya han coincidit a assenyalar els capítols matrimonials com l'instrument que regulava els elements essencials de la transmissió intergeneracional dels béns. A través dels capítols, les famílies nomenaven hereu en el moment del matrimoni del fill que havia estat triat com a tal (quasi sempre el primogènit mascle), tot i que generalment l'hereu no obtenia el control del patrimoni fins a la mort del pare. Era també en els capítols on es fixava el dot de la núvia (o la llegítima del nuvi en el cas de casaments de fadrísters o de fadrísters amb pubilla), que a partir d'aquell moment renunciava a qualsevol altre dret sobre els béns paterns i materns. Així mateix, a vegades s'hi establien pactes que tenien a veure amb l'usdefruit, tant de la mare de l'hereu com de la jove, disposicions sobre els dots i llegítimes dels germans de l'hereu, o el nomenament preventiu dels hereus dels cònjuges.¹¹

Excepte en el cas que el pare morís abans del matrimoni de l'hereu, els testaments tenien, respecte dels capítols, una funció subsidiària: principalment la d'establir les llegítimes i dots d'aquells fills encara no casats en el moment de la mort del progenitor.¹² Les disposicions dels capítols sempre estaven per sobre de les atorgades en testaments, atès que, a causa del caràcter irrevocable dels capítols, tot el que es disposés en el testament en contra del que s'havia fixat en capítols no tenia validesa jurídica.¹³ L'heretament irrevocable en el moment del matrimoni, en lloc de les disposicions testamentàries sempre modificables fins a la mort del progenitor, dotava de seguretat les parts: l'hereu, que tenia la seguretat d'heretar el patrimoni a canvi d'obligar-se a treballar en benefici de la casa i a tenir cura dels pares; la jove, la muller de l'hereu, a qui en els capítols se li garantia que el seu marit seria hereu i, per tant, podia constituir un dot d'acord amb aquesta circumstància; i els pares, que s'asseguraven el seu manteniment durant la vellesa.

10. La Vall d'Aro comprèn els nuclis de Santa Cristina, Solius, Romanyà de la Selva, Bell-lloc, Castell d'Aro i Fenals, avui inclosos als municipis de Santa Cristina d'Aro i Castell-Platja d'Aro. Segons el cens de Floridablanca, el 21% dels actius de la Vall d'Aro eren «labradors», el 40% «jornalers» i el 21% «criados». Només hi havia un comerciant, i els artesans sumaven només un 7%. Iglesias (1970).

11. Sobre aquesta font, vegeu els treballs aplegats a Ros Massana (en premsa).

12. A més de definir les aportacions a l'Església o altres llegats amb els béns que el progenitor s'hagués reservat per a la seva lliure disposició en el moment d'atorgar els capítols dels seus fills. Ferrer i Alòs (2007: 30-31). El paper central dels capítols matrimonials i subsidiari dels testaments és freqüent en altres zones amb herència única o desigual. Vegeu, per exemple, el cas del Franc Comtat (amb repartició igualitària entre els fills mascles i sistema dotal per a les filles) a Derouet (1993: 454-455). O el del País Basc francès i l'Alta Provença a Arrizabalaga (2005: 275-276) i Collomp (1983: 136), respectivament. Però a les regions franceses d'herència no igualitària, Béaur troba grans contrastos regionals pel que fa a l'ús prioritari de contractes matrimonials i testaments. Gérard Béaur (2004: 126-131).

13. Maspons i Anglès (1929: 49-50).

De manera coherent amb l'anterior, s'ha remarcat sovint el caràcter molt general de la pràctica d'atorgar capítols, sobretot en el cas dels fills hereus. A inicis del segle xx el notari Faus Condomines afirmava que a la comarca de Guissona eren poquíssims els casaments en què no es feien capítols.¹⁴ Als anys trenta el jurista Maspons Anglasesell afirmava que «en nombroses comarques no arriben al quatre o cinc per cent els matrimonis que deixen de fer-ne».¹⁵ A les comarques gironines, el 1907 el notari Saguer i Olivet afirmava que eren ben poques les famílies que tenien finques que no feien capítols i que aquesta pràctica s'estenia fins i tot entre els habitants del món rural que no eren propietaris, com els masovers.¹⁶

Com ja s'ha dit, però, aquestes consideracions s'han fonamentat sobretot en els costums d'aquells sectors socials que vivien de la terra, especialment dels rendistes o dels pagesos de mas, i més secundàriament treballadors i jornalers agraris. Maspons i Anglasesell ja reconeixia el 1935 que la pràctica de redactar capítols era menys freqüent a Barcelona i a les poblacions industrials del seu entorn, al Maresme i la Costa de Ponent, perquè estaven poc inclinats a atorgar-ne comerciants i industrials, així com artesans, obrers o mariners que no posseïen terra o molt poca.¹⁷ L'estudi de Jaume Codina sobre el delta del Llobregat mostra que a l'entorn rural de Barcelona els capítols tingueren un caràcter universal fins a mitjans del segle XVIII, però es reduïren gradualment a partir d'aquesta data fins gairebé desaparèixer a la segona meitat del segle XIX.¹⁸ Els treballs de Julie Marfany sobre Igualada mostren que en aquesta localitat, amb un elevat percentatge d'artesans entre la seva població, el costum de redactar capítols s'erosionà significativament al llarg dels set-cents fins arribar a ser minoritari a inicis del segle XIX.¹⁹ En el cas de Manresa, Llorenç Ferrer registra unes tendències similars: mentre que al darrer terç del segle XVII al voltant del 85% dels nuvis signaven capítols, a finals del set-cents ja només ho feien poc més de la meitat de les parelles i a finals del XIX poc més del 20%.²⁰ A banda d'aquests casos, disposem, però, de molt pocs estudis sobre les pràctiques dels grups socials vilatans.²¹

A la taula 1 es recull el nombre de capítols matrimonials atorgats a les notaries de Sant Feliu de Guíxols per veïns d'aquesta vila o de la Vall d'Aro.²² Així mateix, s'hi indica el nombre de matrimonis de Sant Feliu (a la Vall d'Aro ha estat impossible fer aquest exercici, perquè els llibres de matrimonis de les seves parròquies s'han conservat fragmentàriament) i les dades de població segons diferents recomptes. Cal advertir que no es pot calcular simplement el percen-

14. Faus i Condomines (1907: 72).

15. Maspons i Anglasesell (1935: 27).

16. Citat per Congost i Fort (2005: 75).

17. Maspons i Anglasesell (1935: 27).

18. Codina (1997: 78-80).

19. Marfany (2004: 41) i Marfany (en premsa).

20. Ferrer i Alòs (en premsa).

21. Caldria afegir als ja esmentats l'estudi de Ferrer i Alòs (2007: 151-187) sobre els comerciants i industrials de Manresa, que mostra un ús dels capítols i del sistema de l'hereu adaptat a les circumstàncies econòmiques d'aquest grup social.

22. S'inclouen tots els capítols on el nuvi o la núvia era veí en el moment del casament d'alguna d'aquestes zones, encara que en algun cas, en casar-se amb una persona d'altres localitats, es pactés en els capítols la residència de la parella fora d'aquestes dues àrees. Hi ha només vint-i-dos casos en què el nuvi és veí de Sant Feliu i la núvia de la Vall d'Aro o viceversa. En lloc de crear una classificació «mixta», hem optat per simplificar i classificar aquests matrimonis al lloc de residència del nuvi, excepte en els casos que la núvia era pubilla i es pactava, doncs, la residència del nou matrimoni al lloc de residència de la núvia i els seus pares.

tatge de capítols sobre els casaments per saber quina proporció de la població atorgava aquesta mena d'escriptures, perquè no sempre coincideix el lloc on se celebra el matrimoni amb el de protocol·lització dels capítols i perquè, com veurem més endavant, molts capítols eren atorgats temps després d'haver-se realitzat el matrimoni. D'altra banda, cal tenir en compte que durant molts anys del primer període, el que va del 1780 al 1789, només s'han pogut localitzar els manuals d'una notaria de la vila, tot i que segurament estava activa una segona notaria els llibres de la qual no s'han conservat. En canvi, tant en la dècada del 1820 com en la del 1850 s'han pogut buidar tots els capítols escripturats en les dues notaries en actiu a Sant Feliu.

Malgrat aquests problemes de la font, les dades mostren la tendència descendent del nombre de capítols a Sant Feliu (una tendència que s'accentuaria si disposéssim de dades completes de les dues notaries per al període inicial). Això contrasta amb el cas de la Vall d'Aro, on els capítols s'incrementen del 1820 al 1850 (els buits documentals ja citats de la dècada del 1780 impedeixen analitzar l'evolució des d'aquesta data) i on a la dècada del 1850 superen a bastament els atorgats per veïns de Sant Feliu, malgrat la menor població de la Vall d'Aro.

La decadència de l'ús dels capítols matrimonials a Sant Feliu sembla, doncs, força precoç. La seva cronologia és similar a l'observada en estudis sobre algunes zones de les comarques barcelonines, com Igualada o el Baix Llobregat,²³ però és molt més primerenca que a les zones rurals de les comarques gironines i de bona part de la Catalunya Vella. Tot i que d'aquesta única observació no se'n pot deduir un declivi paral·lel del sistema de primogenitura (caldrà analitzar els testaments abans de pronunciar-se), perquè en diverses àrees rurals catalanes la pràctica de fer capítols s'erosionà molt abans que la d'instituir hereu,²⁴ sí que és un símptoma dels canvis que s'estaven produint en les pràctiques hereditàries tradicionals (veg. taula 1).

Qui feia capítols a Sant Feliu i a la Vall d'Aro? La quantia dels dots, que es mostra a la taula 2, és un indicador de l'estatus socioeconòmic d'aquells que atorgaven aquests documents. A finals del segle XVIII famílies de tots els nivells de riquesa signaven capítols matrimonials. De fet, com al conjunt de la regió de Girona, predominaven els dots modestos: gairebé tres quartes parts dels dots a Sant Feliu es situaven per sota de les 200 lliures i només n'hi ha quatre per damunt de les 1.000 lliures.²⁵

A la dècada del 1820 els dots més modestos es reduïren considerablement: els de menys de 200 lliures representaven només el 36,6% del total a Sant Feliu i el 42% a la Vall d'Aro. Però d'aquesta observació no hem de deduir que l'erosió del costum de redactar capítols matrimonials que s'enregistra a Sant Feliu entre les darreres dècades del segle XVIII i les primeres del XIX tingués com a protagonistes les famílies més pobres. Durant aquest període, al conjunt de la regió de Girona els dots dels grups socials més modestos s'incrementaren notablement en

23. Marfany (2004: 28-41); Marfany (en premsa); Codina (1997: 78-80).

24. A la localitat de Gurb (Osona) estudiada per Barrera, la pràctica de fer capítols s'erosionà a partir de la dècada del 1930, però els pares seguien nomenant hereu universal per l'ordre tradicional de primogenitura i prelació masculina en testaments o altres instruments. Barrera González (1990: 88-145). Els hereus de la regió de Girona que van ser objecte de la recerca d'història oral dels investigadors de l'Associació d'Història Rural de les Comarques Gironines havien atorgat capítols en molt pocs casos, tot i que foren nomenats hereus pels seus pares. Congost i Fort (2005: 74-80). Sobre aquesta qüestió, vegeu també Congost (en premsa).

25. Dels 724 capítols matrimonials que s'anotaren al Registre d'Hipoteques els anys 1769 i 1770, el 71 per 100 tenien un dot de menys de 200 ll i només el 5,4 per 100 eren de 1000 lliures o més. Dels 1238 capítols de la regió de Girona dels anys 1806 i 1807, el 42,9 per 100 registraven dots inferiors a les 200 lliures i el 7,7 per 100 de 1000 lliures o més. Congost (2007).

Taula 1
Capítols matrimonials, matrimonis i població a Sant Feliu de Guíxols i la Vall d'Aro

	Capítols matrimonials		Matrimonis	Població *	
	Sant Feliu	Vall d'Aro	Sant Feliu	Sant Feliu	Vall d'Aro
1780-89	111	35	517	5090	2112
1820-29	75	81	556	6213	-
1850-59	30	115	560	6434	2774

* Les dades de població del 1780-89 corresponen al cens de Floridablanca. A Sant Feliu, les dades de les dècades del 1820 i 1850 corresponen als padrons del 1824 i al cens del 1860, respectivament. Aquest darrer és també la font de les dades de població de la Vall d'Aro en la dècada del 1850.

Fonts: Arxiu Històric de Girona (AHG), *Notarial*, Notaris Josep Pujals (Sfe 475-484); Francesc Josep Sala (Sfe 490 i 502-505); Francesc Vayreda (Sfe 526-530), Josep Andreu Sans (Sfe 540-543); Maria Josep Sala (Sfe 557-565); Josep Masmitjà (Sfe 582-589); Josep M. Llinàs (Sfe 590-594). Arxiu Diocesà de Girona (ADG), *Llibres de matrimonis*, Sant Feliu de Guíxols; Arxiu Històric de Sant Feliu de Guíxols (AHSFG), *Padró de 1824*; Iglesias (1970); Junta General de Estadística, *Censo de la población de España según el recuento verificado en 25 de diciembre de 1860*, Madrid, 1863.

termes nominals,²⁶ de manera que l'augment dels dots que mostren les nostres dades no indica que els pobres deixessin de redactar capítols en major proporció que altres grups socials, sinó que donaven a les seves filles dots més quantiosos en termes nominals.

En canvi, l'erosió de la pràctica de redactar capítols matrimonials entre les dècades del 1820 i 1850 sí que presenta un biaix social marcat. Durant aquest període, el fort declivi dels capítols matrimonials a Sant Feliu estigué protagonitzat per les famílies que fins aleshores aportaven dots baixos o mitjans, entre les 100 i les 499 lliures, majoritàriament artesans i gent de mar. En canvi, a la Vall d'Aro el nombre de dots d'aquesta quantia fins i tot s'incrementà en termes absoluts i només es reduí lleugerament en termes relatius entre els anys vint i els cinquanta (veg. taula 2).

Com indica la taula 3, foren els artesans, pescadors, mariners i comerciants, els grups professionals majoritaris a Sant Feliu, els qui protagonitzaren la dràstica reducció dels capítols atorgats durant la primera meitat del segle XIX.²⁷ Quant als treballadors agraris de la vila, les

26. Congost (2007). Els dots de la regió de Girona van seguir molt fidelment la tendència alcista dels preus del blat de finals del segle XVIII i primers anys del XIX, el que implicà un fort increment nominal dels dots i un estancament en termes reals. La conjuntura deflacionista que s'inicià a partir de la fi de les guerres napoleòniques no es traduí, en canvi, en una reducció dels dots nominals, de manera que el seu valor en blat augmentà fortament. Vegeu Congost i Ros (2010).

27. Tot i que, en el cas dels oficis «de mar», la reducció dels capítols s'explica parcialment pel declivi d'aquesta activitat, com a conseqüència de la crisi de la navegació local de les primeres dècades del segle XIX. Entre el 1824 i el 1833 el nombre d'embarcacions comercials a Sant Feliu passà de 83 a 42; les de llarga distància, les més afectades, van passar de 23 a 8 entre ambdues dates. La crisi era en part conseqüència de la profunda reestructuració del comerç exterior català en aquest període, però s'hi afegien causes particulars, especialment la inhabilitació del port de Sant Feliu per participar en el comerç internacional, promulgada per Reial Decret de 13 de març de 1829. Jiménez (1997: 152-153). Això explicaria la forta reducció relativa dels oficis de mar entre els nuvis de Sant Feliu que es desprèn de les dades de la taula 3: els oficis de mar representaven el

Taula 2
Capítols matrimonials de Sant Feliu de Guíxols i la Vall d'Aro
segons quantia del dot

Import del dot (en lliures)	1780-89		1820-29		1850-59	
	Sant Feliu	Vall d'Aro	Sant Feliu	Vall d'Aro	Sant Feliu	Vall d'Aro
Menys 50	7	4	0	2	2	2
50-99	25	1	5	5	1	6
100-199	37	9	17	21	3	29
200-499	13	7	21	26	4	34
500-999	7	4	7	8	5	18
1000-2999	4	0	8	5	5	9
3000 o més	0	0	2	0	7	2
TOTAL	93	25	60	67	27	100

Font: Vegeu notaris citats a la taula 1.

xifres són massa petites per poder-ne deduir tendències, però sembla que la majoria tenien poca tendència a atorgar capítols en els tres períodes considerats. Mentrestant, a la Vall d'Aro, continuaven fent capítols tots els grups socials, inclosos els més humils: el nombre de capítols de nuvis treballadors augmentà considerablement en termes absoluts (i segurament experimentà pocs canvis en relació als matrimonis d'aquest grup professional) durant la primera meitat del segle XIX. El mateix succeïa entre el reduït col·lectiu d'artesans d'aquests pobles (veg. taula 3).

Què volia dir, però, fer capítols pels artesans o la gent de mar? Eren els capítols d'aquests grups assimilables als capítols «clàssics» redactats per propietaris rurals o pagesos, que han estat la base dels estudis jurídics, antropològics i històrics sobre el sistema català d'herència? Les dades que recull el quadre 3 proporcionen una primera pista sobre aquesta qüestió: considerant conjuntament els tres talls temporals, a Sant Feliu només el 42% dels capítols foren atorgats abans del matrimoni, mentre que la majoria, el 58%, s'escripturaren després (sovint molt després)²⁸ de les noces. En canvi, a la Vall d'Aro el 84% dels capítols foren atorgats abans del matrimoni.

55% dels nuvis a la dècada de 1780, però només el 27% a la del 1820, mentre que, en canvi, els artesans es suposaven en ambdós períodes entorn d'una quarta part dels nuvis.

28. Dels 126 capítols atorgats després del matrimoni a Sant Feliu, en la majoria dels casos (78) no s'indica quan es va celebrar el matrimoni. Però dels quaranta-vuit casos restants, en trenta-una ocasions es diu que els cònjuges es van casar «fa anys» (quan es concreta poden arribar a ser deu, vint o fins trenta anys), en nou es diu que «fa temps» i només en vuit es parla de dies o mesos. A la Vall d'Aro, dels trenta-set capítols atorgats després del matrimoni, en vint-i-sis casos no s'indica quan es van casar els cònjuges. Però en els onze casos restants, tres van ser celebrats «fa anys» i vuit dies o mesos abans d'atorgar els capítols. L'increment del nombre de capítols fets després del matrimoni es registra també en el cas d'Igualada. Vegeu Marfany (2004: 28) i Marfany (2006: 77-78); Marfany (en premsa).

Taula 3
Capítols matrimonials de Sant Feliu de Guíxols i la Vall d'Aro
segons ofici del nuvi i moment de formalització de l'escriptura

	Sant Feliu de Guíxols							
	1780-89			1820-29			1850-59*	
	A	B	C	A	B	C	A	B
Ofici del nuvi								
Professionals i empleats	3	2	9	2	1	15	1	0
Hisendats, propietaris i pagesos	4	2	1	6	4	2	6	2
Treballadors, jornalers, bracers i menestrals	5	3	63	15	12	124	4	4
Oficis de mar	51	10	284	16	2	151	5	4
Artesans	38	19	124	19	7	137	9	2
Comerciants, negociants i traginers	10	6	33	10	4	24	2	0
No s'indica	0	0	3	7	4	103	3	2
TOTAL	111	42	517	75	34	556	30	14

	Vall d'Aro					
	1780-89		1820-29		1850-59	
	A	B	A	B	A	B
Professionals i empleats	0	0	0	0	1	0
Hisendats, propietaris i pagesos	11	11	21	15	19	16
Treballadors	22	16	52	43	78	71
Artesans	1	1	7	7	10	7
No s'indica	0	0	1	1	7	6
TOTAL	34	28	81	66	115	100

A: Capítols matrimonials; B: Capítols matrimonials previs al matrimoni; C: Nombre de matrimonis.

*En la dècada de 1850 no es poden comparar els capítols i els matrimonis segons oficis, ja que els registres de matrimonis no donen informació sobre ofici del nuvi.

Font: Vegeu notaris i registres parroquials de matrimonis citats a la taula 1.

D'altra banda, tal com indica la taula 4, els capítols de Sant Feliu i la Vall d'Aro també mostren contrastos en relació al seu contingut. Mentre a la Vall d'Aro la majoria dels capítols, tant els redactats pels propietaris com els atorgats pels més humils treballadors, contenien disposicions hereditàries detallades, similars a les que ha descrit la literatura jurídica i històrica, la

Taula 4
Capítols de Sant Feliu de Guíxols i la Vall d'Aro, segons clàusules hereditàries

	Sant Feliu de Guíxols			La Vall d'Aro		
	Previs al matrimoni	Posteriors al matrimoni	Total	Previs al matrimoni	Posteriors al matrimoni	Total
A. Conté heretament d'hereu o pubilla	38	23	61	101	12	113
B. Nuvi i núvia fadristerns	5	2	7	22	6	28
C. No conté heretament, però el nuvi o núvia han estat heretats abans d'atorgar els capítols	2	3	5	11	2	13
D. Posició hereditària del nuvi no coneguda. Aportació de dot de la núvia	34	89	123	56	16	72
E. Posició hereditària del nuvi no coneguda. No aportació de dot de la núvia	11	9	20	4	1	5
F. TOTAL	90	126	216	194	37	231
$((D + E) * 100)/F$	50	78	66	31	46	33

Font: Vegeu notaris citats a la taula 1.

majoria dels capítols de Sant Feliu no incloïen heretament ni del nuvi ni de la núvia ni tampoc cap clàusula sobre la llegítima del nuvi en cas que aquest fos fadristern. A la majoria dels capítols de la vila (el 66%) no hi ha cap tipus d'informació sobre la posició hereditària del nuvi. Són així, sobretot, els capítols posteriors al matrimoni, però la inexistència de clàusules hereditàries del nuvi es dona fins i tot en la meitat dels capítols previs a les noces.²⁹ (Veg. taula 4).

Aquests documents, que tenien ben poc a veure amb els capítols «clàssics», es limitaven en la major part dels casos a constituir el dot de la núvia, pactar l'escreix i establir les condicions de la seva restitució.³⁰ En altres casos, la funcionalitat de l'escriptura era similar a la d'un testament, en el sentit que els pares hi ordenaven aspectes de la successió al final de la seva vida i no en el moment del matrimoni dels fills. Vegem-ne un exemple. En els capítols de Pere Rabell, mariner, i Rosa Montaner, atorgats el 1852, el pare d'ell el designava hereu «a fi que lo fill

29. En part això s'explica per raons demogràfiques, ja que el 69% dels capítols de Sant Feliu en els quals la posició hereditària del nuvi no és coneguda corresponen a nuvis amb el pare difunt en el moment de redactar aquest document o a nuvis vidus, que en tot cas devien haver estat heretats en el seu primer matrimoni. Aquest percentatge augmenta fins al 82% en el cas de la Vall d'Aro.

30. Una cosa semblant observa Julie Marfany en els capítols d'Igualada, sobretot els redactats pels més pobres. Marfany (2006: 97).

[...] puga millor acudir a las obligacions de son estat de casat molts anys ha ab dita Rosa, y a fi que puga tambe més facilment continuar lo gasto de la casa com fa tant temps ha, ab motiu de la avansada edat del pare»; el fill tindria obligació de mantenir els pares i pagar 75 lliures de llegítima a una germana i un nebot. D'altra banda, el pare ratificava a la seva nora l'assegurament del seu dot, de 75 lliures, i li llegava 100 lliures i l'usdefruit dels seus béns.³¹

Altres vegades són els mateixos cònjuges els que utilitzen els capítols per ordenar les seves últimes disposicions. Seria el cas dels capítols entre Francisco Anglada, mariner, i Rosalia Roura, atorgats el 28 de juny de 1829. Francisco Anglada estigué casat en primeres núpcies amb Isabel Molinas i d'aquest matrimoni tingué dos fills, Andreu i Madrona, ara ja adults, «los quals no li han guardat lo degut respecte maltractantlo de paraula y obra, com que lo primer se ausentà de sa companyia sens saber son paradero després de haberlo robat, y la dita Madrona extragué també de dita casa moltas alajas y mobles después de haberli entregat una caixa nova» i altra roba. Per això, deixa als fills el que els correspongui de llegítimes («a coneguda de dos Personas inteligents, una per sa part y la altra per son hereu») i fa donació irrevocable de tots els béns a la seva segona muller, tant si es manté vídua com si es torna a casar, manant, però, que si hi hagués fills d'aquest segon matrimoni, ella hauria de disposar els béns a favor d'aquests.³²

També utilitza els capítols com a mecanisme per completar les seves últimes voluntats Sebastià Blanch, calafat. El 16 d'agost de 1825 atorga testament, en el qual deixa hereu el fill primogènit dels sis que té i usufructuària la seva muller, Gertrudis Torrent. Però també redacta el 20 del mateix mes capítols per fixar altres detalls de les seves últimes voluntats, els que vol que tinguin un caràcter irrevocable. En els capítols, fets més de vint-i-cinc anys després del seu matrimoni, assenyala a la seva dona un escreix de 110 lliures i ratifica l'assegurament del dot (de 90 lliures) que ja havia escripturat en època de 9 de març de 1799.³³ Aquest ús combinat entre capítols i testaments el trobem també altres vegades. Per exemple, el 20 de febrer de 1787 s'atorgaren els capítols previs a la celebració del matrimoni entre Miquel Muntada, mariner (fill de Joan Muntada, també mariner) i Teresa Gafas, filla de Narcís Gafas, treballador. Les clàusules dels capítols es limitaven al dot de 150 lliures aportat per la núvia. El pare del nuvi no nomenava hereu el seu fill als capítols, però ho feia, en canvi, en el seu testament, atorgat només dos dies abans.³⁴

Les característiques de molts dels capítols matrimonials de Sant Feliu tal com s'han descrit en els paràgrafs anteriors suggereixen que, fins i tot aquella part de la població de la vila que atorgava aquesta mena d'escriptures, sovint no les utilitzava per a la seva funció clàssica d'organitzar la successió en el moment del matrimoni del primogènit. Com hem vist, la majoria dels atorgants de capítols no incloïen clàusules d'heretament en aquests documents, però fins i tot molts dels que sí que ho feien posposaven l'heretament a un moment molt posterior al matrimoni dels fills, sovint quan els pares havien arribat a una edat avançada. En altres casos, s'utilitzaven de manera combinada els capítols i els testaments per aspectes diferents de les disposicions successòries, redactant en els capítols aquelles qüestions que es volien irrevoca-

31. AHG, Notari Marià Josep Sala (Sfe 559, fs. 93-94). Quelcom molt semblant s'estableix, per exemple, en els capítols de Narcís Serra, patró, i Maria Patxot, atorgats el 1851. AHG, Notari Marià Josep Sala (Sfe 558, f. 159-160).

32. AHG, Notari Josep Andreu Sans (Sfe 543, fs. 85-87).

33. AHG, Notari Francesc Josep Sala (Sfe 504, fs. 62 i 64).

34. AHG, Notari Josep Pujals (Sfe 482, s.f.).

bles i en el testament aquelles altres que l'atorgant es reservava la capacitat de modificar. Aquestes prevencions respecte a la pràctica de nomenar hereu el primogènit en el moment del matrimoni i a través d'un instrument irrevocable com els capítols matrimonials estaven relacionades amb el grau d'independència econòmica dels fills respecte a la casa paterna en els col·lectius professionals més importants de la vila. En els oficis de mar i en molts oficis artesans (sobretot en aquells en què es requeria poc capital fix i no existien restriccions importants a la incorporació de nous membres), els mitjans de vida dels fills depenien molt menys d'heretar el patrimoni patern que no pas en el cas dels hereus de pagès. En aquest context, a l'hora de triar un fill com a hereu (i, per tant, com a responsable del manteniment dels pares en la vellesa), molts progenitors podien preferir mantenir la llibertat de prendre la decisió definitiva fins a moments avançats de la seva vida en lloc d'atorgar un document irrevocable quan ells mateixos i els fills eren encara joves.

Cal explicar, d'altra banda, per què a Sant Feliu s'erosionà tan profundament el costum d'atorgar capítols matrimonials durant el període considerat. Un factor decisiu degué ser l'emigració a ultramar, que va créixer especialment a partir de mitjans de la dècada de 1830.³⁵ L'emigració a Amèrica en el segon terç del segle XIX, protagonitzada sobretot per homes joves, fou molt intensa: segons les estimacions de César Yáñez, el 40% de les famílies de Sant Feliu van viure en aquest període l'experiència migratòria de com a mínim un dels seus membres.³⁶ Malgrat que l'emigració a ultramar dels nois formava part molt sovint d'estratègies decidides pel conjunt de la família i que molts emigrants mantenien estrets vincles amb la família que romanien a Sant Feliu, va generar noves incerteses a l'hora de triar hereu i, sobretot, de designar-lo irrevocablement en el moment del seu matrimoni. Si les probabilitats que el fill emigrés —i, per tant, no fos a casa per mantenir els pares a la vellesa— eren tan elevades, els capítols matrimonials esdevenien un instrument d'organització de la successió massa rígida i, des de la perspectiva dels pares, massa arriscat.

Els canvis en les clàusules dotals

Els capítols matrimonials de Sant Feliu i la Vall d'Aro mostren, d'altra banda, l'existència de canvis rellevants en el sistema dotal. Un primer aspecte fa referència a la clàusula reversional del dot. Una de les disposicions usuals en els capítols matrimonials catalans de l'època moderna era la que establia que el dot de la dona, en cas de morir sense fills, retornés en gran part als seus pares o als hereus d'aquests.³⁷ La família d'origen de la núvia evitava així la pèrdua de recursos si la man-

35. El paper de l'emigració en els canvis dels sistemes hereditaris, sovint a favor d'un major grau d'igualtat, ha estat remarcat en els estudis sobre les transformacions dels sistemes d'herència en moltes regions. Sobre Catalunya, vegeu Roigé (1994). Pel que fa a França, vegeu el cas del Franc Comtat estudiat per Derouet (1993: 469-472). Al Massís Central, en el context de l'augment de l'emigració temporal a Espanya per part dels comerciants ambulants de la regió, s'incrementà la pràctica de designar una filla com a hereva universal, modificant el costum tradicional a favor dels fills mascles: Fontaine (1992: 1271). Una cosa semblant passa al País Basc francès: Arrizabalaga (2005). En algunes zones de Galícia en les quals l'herència es repartia de forma desigualitària, la forta emigració masculina o la pesca d'altura estan relacionades amb la pràctica de l'ultimogenitura femenina. Lison Tolosana (1977: 243 i ss).

36. Yáñez Gallardo (1992: 26-29 i 33).

37. En els capítols matrimonials de pagesos benestants i hisendats estudiats per Ferrer i Alòs hi consta sempre o gairebé

ca de descendència havia impedit que es complís la finalitat de reproducció social que tenia el matrimoni. Però la clàusula reversional deixava en mala posició la vídua sense fills, que no podia disposar lliurement del dot i, per tant, no podia llegar-lo a canvi de suport econòmic en la vellesa. També cal suposar que l'existència de la clàusula reversional situava la jove en una posició més dèbil a la seva família de destí, sobretot durant els primers anys del seu matrimoni, quan existia forta incertesa sobre la descendència o sobre la supervivència dels fills.

Durant el segle XVIII la majoria de capítols de Sant Feliu i la Vall d'Aro contenien la clàusula reversional. A Sant Feliu, dels 92 capítols matrimonials d'aquesta etapa en què els pares o altres parents aportaven un dot per a la núvia, 67 incloïen el pacte reversional, generalment de la meitat de la quantitat monetària atorgada en dot. La universalitat d'aquesta clàusula encara era més rotunda a la Vall d'Aro, on 25 capítols de 27 contemplaven el pacte reversional.³⁸ Aquesta pràctica s'havia modificat radicalment, però, ja en la dècada del 1820 i, encara més, en la del 1850: a Sant Feliu només 5 de 54 capítols contenien la clàusula reversional en el primer d'aquests períodes, i només un de 23 en el segon. També a la Vall d'Aro s'havia erosionat el costum: als anys vint només 10 de 61 capítols incloïen el pacte reversional i 2 sobre 99 a la dècada del 1850.

La desaparició de la clàusula reversional afavoria clarament les vídues sense fills. Tal com explicava Faus i Condomines referint-se a la Guissona d'inicis del segle XX, quan la clàusula reversional ja havia entrat allà en declivi: «si la dona no té fills es precisament, dihuen ells (es refereix als pagesos de Guissona), quant més necessita poder disposar a ses llibres voluntats del seu humil cavalló; qui sap de qui s'haurà de veure goig cap a les seves velleses si no té un fill ab qui arrimarse. Convé donchs que de les seves pobreses pugui disposarne lliurement».³⁹

Un altre aspecte de les clàusules dotals que evolucionà en sentit favorable a les dones és l'escreix. La taula 5 registra l'increment de la presència d'aquesta donació a la núvia, que havia esdevingut molt majoritària a la dècada del 1820 i pràcticament universal a la del 1850.⁴⁰ El quadre mostra també la tendència a l'increment de l'escreix de lliure disposició. La major part dels estudis sobre el sistema dotal català assenyalen que l'escreix, malgrat ser una donació del marit a la muller, restava a la casa, ja que es pactava l'obligació que circulés a favor dels fills.⁴¹ A Sant Feliu i la Vall d'Aro, però, els capítols matrimonials cada vegada amb major freqüència pactaven que l'escreix fos de lliure disposició de la vídua, tant si tenia fills com si no: a la dècada del 1820 una mica més de la meitat dels capítols ho establien, a mitjan segle ho feien gairebé tots. Poder disposar de l'escreix era molt rellevant per a les vídues, que així podien aug-

sempre el pacte reversional, en aquest cas de quasi tot el dot. Ferrer i Alòs 2007: 30, 116-117 i 227. Vegeu també Ferrer i Alòs (en premsa). Aquest fenomen era comú en altres zones amb herència indivisa, com les del sud-oest de França estudiades per Zink (1993: 91 i 230).

38. En tot aquest paràgraf, considerem només aquells capítols amb dots entregats pels pares o altres parents en concepte de llegítima. Naturalment, els dots aportats per les mateixes núvies del fruit del seu treball, les quantitats que procedien de regals o de causes pies no estaven mai sotmesos a pacte reversional.

39. Faus i Condomines (1907: 104).

40. La quantia de l'escreix era molt variable. Tant a Sant Feliu com a la Vall d'Aro, en aproximadament la meitat dels casos, l'escreix era d'entre el 26 i el 50% del dot; però una cinquena part dels capítols contenien un escreix del 25% del dot o menys i en una altra cinquena part dels casos l'escreix era del 100% o més del dot. A la regió de Girona l'escreix no tenia la significació de «premi» a la virginitat de la núvia, sinó un pacte de supervivència, la major part de les vegades amb caràcter recíproc. Congost (1992: 30-31).

41. Ferrer i Alòs (2007: 86, 117 i 227). Faus i Condomines (1907: 110). Maspons i Anglès (1935: 39-40).

mentar substancialment el seu dot, cosa que incrementava la seva independència econòmica i també les seves oportunitats en el mercat matrimonial de segones núpcies. Desaparició de la clàusula reversional del dot i generalització de l'escreix de lliure disposició eren, doncs, dues manifestacions d'una única tendència cap a una millora en la posició de les vídues.

Taula 5
Presència d'escreix i escreix de lliure disposició als capítols matrimonials de Sant Feliu i la Vall d'Aro

	Presència d'escreix. Nombre de casos i, entre parèntesi, percentatge de capítols amb escreix				% escreix de lliure disposició	
	Sant Feliu		Vall d'Aro		Sant Feliu	Vall d'Aro
	Sí	No	Sí	No		
1780-89	65 (59)	46	7 (20)	28	63	29
1820-29	57 (76)	18	69 (85)	12	60	51
1850-59	27 (90)	3	106 (92)	9	96	86

Font: Vegeu notaris citats a la taula 1.

Segurament, les causes d'aquests canvis no es poden buscar només en l'àmbit local,⁴² però la dinàmica social de la zona estudiada afavoria aquesta mena de transformacions en el sistema dotal, perquè l'emigració a ultramar devia afavorir la generalització de clàusules que dotessin de major seguretat unes vídues que tenien més probabilitats de quedar soles sense fills que es fessin càrrec de la seva manutenció.

Els testaments

L'altra tipologia documental rellevant per a l'anàlisi de les successions són els testaments. La taula 6 mostra l'evolució d'aquests documents atorgats a les notaries de Sant Feliu de Guíxols per veïns de la vila o de la Vall d'Aro. Així mateix, s'hi indica el nombre de defuncions, excloent els al·bats, a Sant Feliu. No coneixem, en canvi, la trajectòria de les defuncions a la Vall d'Aro, atès que els registres parroquials d'aquesta zona s'han conservat només parcialment (veg. taula 6).

42. Sabem molt poc sobre aquesta qüestió, però sembla que algunes d'aquestes transformacions tingueren una difusió territorial més àmplia, tot i que a l'àrea de Sant Feliu semblen haver estat particularment acusades. És molt possible que la desaparició de la clàusula reversional i l'increment dels capítols amb escreix fossin fenòmens d'abast més general, ja que es detecten també a Figueres, segons mostra l'estudi que estic realitzant sobre aquesta ciutat. Però a Figueres no es generalitza la lliure disposició de l'escreix, cosa que suggereix que aquesta darrera transformació potser tingué una difusió menys general en el territori. Faus i Condomines situa al darrer terç del vuit-cents la caiguda en desús de la clàusula reversional a la comarca de Girona i l'associa amb la reforma hipotecària. Faus i Condomines (1907: 174).

Taula 6
Testaments i defuncions a Sant Feliu de Guíxols i la Vall d'Aro

	Testaments		Defuncions (sense albats)
	Sant Feliu	Vall d'Aro	Sant Feliu
1780-89	205	10	557
1820-29	356	37	741
1850-59	581	105	975

Font: Vegeu notaris citats a la taula 1. ADG, *Llibres de defuncions*.

Com en el cas dels capítols, no podem inferir de la simple comparació entre nombre de testaments i defuncions el percentatge d'individus que redactaven aquest document. Això és així perquè podien redactar-se diversos testaments al llarg de la vida i perquè un nombre significatiu de testadors no redactaven les últimes voluntats a les portes de la mort, sinó en moments molt anteriors. Justament, com veurem tot seguit, es produïren en relació a aquesta darrera qüestió canvis significatius al llarg del període estudiat.

Pel que fa a l'evolució al llarg del temps del nombre de testaments, cal tenir en compte dues qüestions. En primer lloc, i com ja s'ha explicat en l'apartat referent als capítols, les dades del primer període no són completes, perquè no s'han conservat tots els manuals notariaus. En segon lloc, segurament hi ha un subenregistrament dels testaments de la Vall d'Aro, atès el costum d'atorgar les últimes voluntats davant el rector de la parròquia a les localitats on no hi havia notaria. És molt possible que aquest subenregistrament sigui superior a finals del set-cents, ja que a mesura que avança el segle XIX sembla generalitzar-se la pràctica de protocol·litzar, després de la mort del testador, els testaments fets a la parròquia. Per aquestes raons, la taula 6 és poc útil per analitzar l'evolució del nombre de testaments entre la dècada del 1780 i la del 1820. En canvi, però, les dades són més fiables pel que fa a la trajectòria del nombre d'aquestes escriptures entre el decenni del 1820 i el del 1850. En aquest període, i en paral·lel al declivi dels capítols matrimonials, es produeix un notable increment dels testaments a Sant Feliu, tant en termes absoluts com en relació a les defuncions i a la població. També a la Vall d'Aro s'incrementa molt significativament el nombre de testaments, tot i que en aquest cas aquest fenomen no va acompanyat de la decadència de la pràctica d'atorgar capítols matrimonials.

Hi ha indicis que suggereixen, a més, que tant a Sant Feliu com a la Vall d'Aro es produïren canvis en el moment del cicle vital en què les persones redactaven el testament. D'una banda, s'incrementà molt notablement la proporció de testadors que redactaven les seves últimes voluntats declarant estar sans. A finals del segle XVIII, la majoria dels testadors acudien al notari, o el feien anar a casa seva, urgits per la malaltia, ja que només el 35% declaraven estar sans en el moment de testar. Però aquest percentatge augmentà al 56% a la dècada del 1820 i al 68% a la del 1850.⁴³ D'altra banda, creuant els testaments de la dècada del 1850 amb el padró de Sant Feliu del 1854

43. Els percentatges es refereixen a les xifres conjuntes de Sant Feliu i la Vall d'Aro. La tendència a l'increment de la proporció de testadors sans és molt similar en ambdues zones.

hem pogut conèixer l'edat del 54% de tots els testadors i del 62% dels testadors que declaraven estar sans en el moment d'atorgar l'escriptura. Si tenim en compte només aquests darrers (podem considerar que són els que triaren lliurement el moment de fer testament no sotmesos a la urgència de la malaltia), observarem que tot i que eren abundants els testadors d'edat avançada (entre els homes, els de 60 anys o més eren el 34,7% dels testadors), no era gens rar fer testament en moments molt anteriors de la vida. Així, pel que fa als homes, la dècada de la vida on es situava la moda era la que va dels 50 als 59 anys, moment en que atorgaren testament el 24% dels homes d'edat coneguda. El 30,4% dels homes atorgaren testament, estant sans, entre els 30 i els 49 anys, i el 12% abans dels 30 anys.⁴⁴ Entre les dones, que tenien una esperança de vida més elevada i que generalment llegaven béns de menor importància, aquesta tendència a testar en edats relativament joves era molt menys acusada, ja que la meitat de les testadores sanes (el 47,3%) eren majors de 60 anys i la moda en el cas de les dones es situa en la dècada que va dels 60 als 69 anys. Les dades són febles i gens concloents, però l'elevat nombre de testadors sans i el seu increment, així com la importància dels testadors relativament joves (sobretot entre els homes) a la dècada del 1850, suggereixen que el testament era cada vegada més un document utilitzat per a la planificació d'aspectes centrals de la successió,

Taula 7
Nombre de testaments segons categoria professional del testador.
Sant Feliu de Guíxols

Ofici del testador o del marit de la testadora	1780-89		1820-29		1850-59	
	Homes	Dones	Homes	Dones	Homes	Dones
Professionals	3	3	7	5	6	3
Pagès	5	1	5	1	5	1
Hisendats i propietaris	0	1	1	0	25	4
Treballador, menestral	22	6	26	16	70	30
Oficis de mar	62	20	73	36	41	26
Artesans	27	15	51	29	99	56
Comerciants i negociants	21	10	39	12	45	24
Altres	1	0	0	0	3	1
No s'indica	1	7	17	38	22	120
TOTAL	142	63	219	137	316	265

Font: Vegeu notaris citats a la taula 1.

44. Cal tenir en compte que la presència de testadors molt joves, de menys de 20 anys, s'explica generalment per l'emigració a Amèrica: la majoria declaren fer testament perquè estaven a punt d'embarcar-se cap al nou continent.

en lloc de servir per acabar de completar, sovint davant la imminència de la mort, aquells aspectes secundaris que no havien estat fixats en documents previs, principalment els capítols matrimonials.

Pel que fa als grups socioprofessionals que atorgaven testaments (vegeu la taula 7), treballadors, artesans, gent de mar i comerciants continuaren atorgant aquests documents (al contrari del que succeïa en el cas dels capítols), i ho feren amb una tendència creixent.⁴⁵

Què disposaven els testaments? Per analitzar-ho, prendrem en consideració només els testaments de persones casades o vídues amb fills, incloent-hi també aquells individus casats que, no tenint fills en el moment de redactar el testament, disposaven preventivament l'herència pels fills que poguessin tenir (vegeu la taula 8).

Taula 8
Disposicions testamentàries. Sant Feliu de Guíxols

	1780-89			1820-29			1850-59		
	Homes	Dones	Total	Homes	Dones	Total	Homes	Dones	Total
A) Fills únics o amb informació incompleta sobre l'ordre de genitura	8	6	14	10	16	26	14	15	29
B) Hereu universal per ordre de primogenitura i prelació masculina (excloent-hi fills únics)	103	31	134	126	56	182	115	60	175
C) Altres formes de distribució de l'herència	12	11	23	37	30	67	128	103	231
% B en relació a B+C	89,6	73,8	85,4	77,3	65,1	73,1	47,3	36,8	43,1
TOTAL	123	48	171	173	102	275	257	178	435

Font: Vegeu notaris citats a la taula 1.

45. Excepte en el cas dels oficis de mar entre el decenni del 1820 i el del 1850, que segurament pot explicar-se pel declivi d'aquestes activitats durant les primeres dècades del segle XIX: la reducció del nombre de mariners entre els homes que tenien edat de casar-se a les primeres dècades del vuit-cents, que hem vist en les dades de matrimonis de la dècada del 1820, es traduïria en una reducció del mateix col·lectiu professional el 1850, quan aquesta generació arribés a l'edat en què majoritàriament es redactava testament.

Els testaments de la dècada del 1780 i 1820 designaven hereu universal seguint l'ordre de primogenitura i prelatió masculina en una proporció molt alta, sobretot entre els homes, tal com ha estat assenyalat en el conjunt de la Catalunya Vella. De la dècada del 1820 a la del 1850 es detecta, però, un canvi radical, ja que es produeix una erosió molt rellevant de la figura de l'hereu en els testaments ganxons. Així, tal com s'observa en el quadre 8, a la dècada del 1850, entre les persones que tenien més d'un fill viu en el moment de redactar el testament, la majoria, entorn del 60%, no designaren hereu universal el primogènit mascle. Tot això contrasta amb el que succeïa en el mateix moment a la Vall d'Aro. Dels 78 testaments atorgats per persones amb fills en aquests pobles entre el 1850 i el 1859, 60 —el 77%— nomenaren hereu universal seguint la regla tradicional de primogenitura i prelatió masculina. Aquest percentatge havia retrocedit només lleugerament des de la dècada del 1820, quan el 88% dels testadors de la Vall d'Aro heretaren el fill mascle primogènit.

Què disposaven els testaments de Sant Feliu que no nomenaven hereu el primogènit? Com s'observa a la taula 9, els casos eren molt variats, però a la dècada del 1850 destacaven

Taula 9
Disposicions testamentàries dels qui no segueixen la regla
de la primogenitura amb prelatió masculina

	1780-89		1820-29		1850-59	
	Homes	Dones	Homes	Dones	Homes	Dones
A. Repartiment igualitari entre tots els fills	2	5	5	5	38	26
B. Repartiment no igualitari entre tots els fills o amb alguns fills exclosos	1	0	4	9	18	7
C. Hereu únic no mascle primogènit	0	0	9	7	14	30
D. Cònjuge	4	5	12	6	40	27
E. Fill que trïi el cònjuge	2	0	6	1	3	1
F. Cònjuge i primogènit	0	0	0	0	2	0
G. Repartiment igualitari entre els fills i el cònjuge	1	0	0	0	11	6
H. Altres parents	2	1	1	1	2	6
I. Altres parents i fill	0	0	0	1	0	0
TOTAL	12	11	37	30	128	103

Font: Vegeu notaris esmentats a la taula 1.

especialment dues pràctiques: el repartiment igualitari entre tots els fills (30% en el cas dels homes i 25% en el de les dones, o el 52% entre els homes i el 38% entre les dones si sumem els casos en els quals l'herència es repartí de manera no estrictament igualitària entre els fills o entre aquests i el cònjuge) i la institució d'hereu universal al cònjuge (31% en el cas dels homes i 26% en el cas de les dones). A més, sobretot en els testaments de les dones, era també freqüent la pràctica d'instituir un hereu universal que no era el primogènit mascle (11% en els testaments d'homes i 29% dels testaments de dones), generalment una filla.⁴⁶

L'herència a favor del cònjuge i els variants de l'usdefruit

Els nombrosos casos de testaments atorgats a favor del cònjuge a la dècada del 1850 perseguien assegurar la supervivència autònoma de la vídua. Directament perquè podia fer lliure ús del patrimoni del marit, però també indirectament perquè la vídua hereva revaloritzava la seva posició en el mercat matrimonial i podia, amb major facilitat, concertar un segon matrimoni que li garantís la supervivència. D'altra banda, dotava de major flexibilitat el nomenament d'hereu o hereus, posposant fins a la fi dels dos progenitors la designació del fill o fills afavorits, a l'espera de constatar quin o quins eren més útils a la finalitat de sosteniment dels pares o de la casa a la vellesa. En el mateix sentit del que hem argumentat quan fèiem referència als canvis en el sistema dotal, aquesta necessitat de garantir elevats nivells d'independència a les vídues devia fer-se més peremptòria en el context de forta mobilitat de la població que s'inicia en la dècada del 1830. D'aquí, segurament, l'increment dels casos de vídues hereves universals, que substituïa altres fórmules relacionades amb la situació del cònjuge supervivent.

De fet, la institució com a hereu o hereva al cònjuge no és sinó el cas més extrem d'una gradació de drets que les vídues tenien sobre els béns dels seus difunts marits. Les vídues podien: 1) tenir el dret de ser mantingudes o percebre un violari dels hereus del cònjuge, cosa que garantia la seva supervivència però els impedia qualsevol capacitat de decisió sobre la gestió dels béns i les subordinava als fills o altres hereus;⁴⁷ 2) ser usufructuàries dels béns del marit difunt, amb capacitat de gestionar-los i, a vegades, amb el dret de gaudir de totes les rendes que generés el patrimoni;⁴⁸ o 3) ser hereves dels béns del marit, amb plena autonomia en relació als fills o altres persones. A la pràctica, però, la frontera entre l'usdefruit i la plena propietat era força difusa; en lloc d'una distinció nítida entre una i altra condició, els testaments mostren un *continuum* de situacions. Si bé l'usdefruit sempre comportava la capacitat de gestionar els béns, segons les clàusules dels testaments algunes usufructuàries podien tam-

46. Quan l'hereu era un fill no primogènit, en 38 casos es tractava d'una filla i només en 6 d'un fill.

47. En els testaments de Sant Feliu i la Vall d'Aro, aquesta és una fórmula poc freqüent i sol aparèixer sobretot quan la muller del testador és incapaç de la gestió dels béns per ancianitat o malaltia. Apareix també amb major freqüència quan la muller és la segona dona del testador i no és la mare dels seus fills, tot i que no és majoritària en aquests casos de segones núpcies. Hi ha 51 testaments en els quals la vídua ha de ser mantinguda per l'hereu o obtenir un violari, sense ser usufructuària, mentre que els testaments en els quals es nomena la vídua usufructuària són 380.

48. El nomenament de la vídua com a *senyora i majora* implicava la capacitat de la vídua per gestionar els béns, però no suposava un usdefruit ple, perquè no tenia dret a disposar lliurement del sobrant de les rendes que pogués resultar després del gastat per al consum de la vídua i dels fills que vivien amb ella, que quedava en benefici de l'hereu. El dret a gaudir lliurement de les rendes existeix, en canvi, si el marit, a més de nomenar la dona *senyora i majora*, li cedeix el *ple i íntegre usdefruit*, fórmula molt freqüent en els testaments analitzats. Sobre aquest tema, vegeu Martí i Miralles (1925: 250-260).

bé: 1) vendre i empenyorar les propietats del marit, totalment o parcialment i amb intervenció o no de terceres persones; 2) decidir lliurement sobre el seu futur personal i familiar, és a dir, poder tornar-se a casar mantenint l'usdefruit del marit; 3) triar l'hereu o hereus dels béns del marit. I la combinació entre les tres facultats citades podia ser molt variada. Trobem vídues usufructuàries amb facultats de vendre i empenyorar els béns del marit, algunes de les quals no perdien l'usdefruit si es tornaven a casar, però que no podien triar l'hereu del marit; vídues que podien vendre i empenyorar i triar l'hereu dels béns del marit sempre, però, que no es tornessin a casar; vídues que es podien tornar a casar mantenint l'usdefruit, però que no podien vendre els béns del marit ni triar l'hereu, i així en totes les combinacions possibles. La vídua serà considerada hereva del marit —i no usufructuària— quan reuneixi les tres facultats: poder vendre i empenyorar lliurement els béns del marit, gaudir de plena llibertat en els seves decisions vitals i familiars, singularment la concertació de noves núpcies, conservant els béns del marit, i poder triar hereus dels béns del cònjuge difunt.

Aquestes situacions «mixtes» entre un usdefruit «clàssic» (considerant com a tal aquell en el qual la vídua pot gestionar els béns, però no vendre'ls, ni tornar-se a casar, ni triar l'hereu dels béns del marit) i la plena propietat eren minoritàries, però no irrelevantes a Sant Feliu de Guíxols durant el període considerat. La clàusula que permetia a la usufructuària vendre o empenyorar els béns sovintejava als testaments durant tot el període considerat, ja que era present entre el 20 i el 30% dels testaments de Sant Feliu dels tres períodes estudiats, arribant al seu punt àlgid a la dècada del 1820. Era molt rara, en canvi, a la Vall d'Aro.⁴⁹ Sovint aquesta facultat es concedia si la vídua «en tenia necessitat» per mantenir-se a si mateixa o a la família, però generalment era només ella qui tenia facultat per determinar si es donava aquest estat de necessitat. Malgrat que aquesta clàusula s'avé poc amb les descripcions sobre els drets de les vídues de la literatura pairalista —tot i que Faus i Condomines n'esmenta alguns casos a la comarca de Guissona—⁵⁰ i tampoc la registren els historiadors i antropòlegs que han estudiat el sistema català d'herència, devia haver estat freqüent segurament entre els grups socials més desfavorits. Així ho indica Pella y Forgas quan diu que «es tan frecuente en Cataluña que por esta frecuencia que se instituye en los testamentos se elevó a categoría de institución consuetudinaria del derecho catalán».⁵¹

Tampoc no tenia una presència testimonial la disposició de cedir l'usdefruit a la muller, no només si es mantenia vídua, sinó també si es tornava a casar. Es tracta d'una clàusula que no apareix a la literatura⁵², però sí en el 21% dels testaments de Sant Feliu de la dècada del 1780, el

49. Els percentatges citats pel cas de Sant Feliu es refereixen als testaments en els quals s'atorga a la vídua facultat per vendre i empenyorar tots els béns sense consentiment de tercers. Hi ha, a més, 17 casos en què la vídua podrà vendre o gravar una part dels béns i 11 casos més en què, sovint per incapacitat de la vídua, podrà vendre i empenyorar, amb la conformitat dels marmessors o altres individus. A la Vall d'Aro, dels 40 testaments de tot el període que estableixen l'usdefruit per a la vídua, només en 3 casos es disposa que aquesta tingui facultat per vendre o empenyorar per si sola i en un cas amb consentiment de tercers.

50. Diu, però, que era sobretot present quan l'hereu no era un fill, sinó un parent o un aferrat extern a la família, mentre que a Sant Feliu l'atorguen testadors amb fills. Faus i Condomines (1907: 89). Cita també l'existència d'aquestes disposicions, sense fer esment, però, de la seva freqüència, Martí i Miralles (1925: 259).

51. Pella y Forgas (1943: tom II, p. 153).

52. Faus insisteix que l'usdefruit sempre tenia com a condició el fet que la dona es mantingués vídua o que, excepcionalment, l'usdefruit només es podia mantenir si la vídua i l'hereu concertaven un matrimoni doble. Faus i Condomines (1907:

12% de la del 1820 i el 10% de la del 1850, moment en el qual aquesta pràctica havia perdut bona part del seu sentit, atès l'increment de la declaració d'hereva universal a la vídua.⁵³

Els canvis en el repartiment de l'herència entre els fills

Com hem vist, un dels canvis en el sistema tradicional d'herència consistí a nomenar hereu un altre fill que no era el primogènit mascle. Aquesta pràctica era més freqüent en els testaments de dones, que en aquests casos llegaven els seus béns, sovint molt escassos, a una filla, generalment la que les cuidava a la vellesa, tot atorgant un modest premi a les dones cuidadores de la generació jove. Però, com mostra la taula 9, aquestes disposicions també estaven presents, durant la primera meitat del segle XIX, en els testaments d'homes. Quan això era així, no només el dot de la mare passava a un altre fill que no era el primogènit, sinó la major part dels béns familiars. De vegades els pares explicaven en el testament per què no feien hereu el primogènit. Gairebé sempre el fill afavorit ho era perquè s'encarregava de cuidar els pares.⁵⁴ Els motius pels quals el primogènit no assumia aquesta funció eren diversos, però el que es citava més sovint era la seva absència a ultramar. Vegem-ne alguns exemples. El 1826 Joan Comas, comerciant, nomenà hereu el seu fill Andreu, perquè el primogènit, Joan, i el seu germà Josep eren absents a Amèrica.⁵⁵ El mateix motiu adduïa Josep Rovira i Cruañas, propietari, quan el 1855 féu hereu Josep, fill solter que vivia a la casa, en lloc de Joan, el primogènit, que era a Amèrica, amb un altre germà de nom Benet.⁵⁶ O Maria Mauri, vídua, que heretà Anna, la filla que vivia amb ella i la cuidava, tot i que tenia tres fills mascles que eren a Amèrica.⁵⁷ El mateix motiu estava darrere la decisió d'Anton Prats i Burch, treballador, que heretà la seva filla Maria Antònia, perquè el seu fill Josep, resident a l'Havana, «fa molts anys que me té desamparat», mentre que la filla i el gendre vivien amb ell des que «el dia que prengueren estat demaní per favor si volien estar ab mi», i «veyentme malalt y desamparat y moguts a compassió me contestaren que si, que estigués alegre que no me deixarien fins a la meva fi, que seria ben vist y respectat de tots, que me alimentarien y ajudarin sa y malalt, com han fet fins ara».⁵⁸

Tot i que suposava una erosió de les pràctiques hereditàries tradicionals, triar un fill com a hereu, encara que no fos el primogènit mascle, no trencava substancialment la lògica del sistema. Més radical era el canvi a favor del repartiment igualitari que comença a aparèixer a la

116-117 i 157). Martí i Miralles insisteix en el mateix i fins i tot dedica un apartat de la seva obra a dilucidar si la condició de mantenir la viduetat s'ha de considerar en tots els usdefruits, encara que el marit no la imposés expressament. Martí i Miralles (1925: 318-338). Els estudis històrics i antropològics subratllen també el caràcter universal de l'exigència de mantenir la viduetat. Barrera González (1990: 97 i 120).

53. A la Vall d'Aro, el 17,5% dels testaments de tots els anys considerats permetien a la vídua mantenir l'usdefruit si es tornava a casar.

54. Tot i que molt ocasionalment es citava algun altre motiu. Per exemple, alguna vegada es deixaven els béns al fill a qui en vida no se li havia pogut proporcionar ofici o col·locació. És el cas, per exemple, del testament de Josep Busquets, mitger, que el 1821 feia hereu dels seus molt escassos béns (que consistien només en mobles i parament de casa) al seu fill menor, Jaume, l'únic dels seus cinc fills que no havia après encara cap ofici. La venda dels mobles i robes hauria de servir, segons disposava el pare, per pagar l'aprenentatge del fill. AHG, Notari Francesc Josep Sala (Sfe 502, f. 171-173).

55. AHG, Notari Francesc Josep Sala (Sfe 504, f. 106).

56. AHG, Notari Josep M. Llinàs (Sfe 590, fs 252-254).

57. AHG, Notari Josep M. Llinàs (Sfe 594, f. 315).

58. AHG, Notari Maria Josep Sala (Sfe 561, fs. 221-222).

dècada del 1850. Cal tenir en compte, a més, que les nostres dades infravaloren amb tota seguretat el nombre de pares que decidiren llegar els béns entre tots els seus fills, perquè, atès que la llei establia la partició igualitària en cas de successió intestada, una part dels qui decidien llegar els seus béns d'aquesta manera devien estalviar-se anar al notari a atorgar testament.

És difícil esbrinar les causes de l'avenç del repartiment igualitari. És possible que la influència francesa, en una localitat amb intenses relacions amb el país veí, així com el predomini de les idees liberals i republicanes tinguessin algun paper en l'erosió de l'unigenitura.⁵⁹ D'altra banda, en el cas de les famílies més modestes, és possible que, davant les noves possibilitats ofertes per l'emigració a Amèrica i l'auge de la indústria surotapera (una activitat que permetia obrir obrador sense gairebé costos inicials i que alhora incrementà la demanda de treball assalariat),⁶⁰ molts fills consideressin que els beneficis de ser hereu de béns ben migrats no compensaven les obligacions que això comportava, de manera que alguns pares simplement no tenien cap fill disposat a exercir el rol d'hereu. Caldria estudiar també si es produïren altres canvis que alteressin la funció de la família com a unitat de producció, però disposem de massa poques dades sobre les transformacions dels oficis a Sant Feliu per analitzar aquest tipus de qüestions⁶¹.

Més informacions tenim sobre els canvis experimentats per les empreses dels comerciants, un dels col·lectius entre els quals l'herència igualitària o quasi igualitària sembla estar particu-

59. El 1875 el notari igualadí Josep de Moragas atribuïa a raons com aquestes l'erosió, que començava a detectar, del sistema de l'hereu: «las corrientes generales de nuestro país y, sobre todo, nuestra inconsiderada admiración por cuanto se halla aceptado en Francia como bueno, han hecho cundir, hasta en nuestras provincias, ideas poco favorables contra la institución, y algunas personas, dejándose llevar por el sentimentalismo más que por la razón, hoy discuten y hasta sin apelación condenan el nombramiento del Hereu». Citat per Congost (1990: 271). Sabem molt poc sobre les crítiques que es formularen, des de Catalunya, al sistema de primogenitura. A mitjan segle, amb les discussions generades pel primer projecte de codi civil, existí tot un corrent de juristes catalans que defensaren el projecte amb arguments contraris a la primogenitura. Malauradament coneixem poc d'aquestes posicions i, sobretot, de la seva significació política i del seu grau de difusió més enllà dels cercles dels juristes. Sobre aquesta qüestió, vegeu Salvador Coderch (1985: 88-90).

60. En l'estructura de la indústria surotapera durant aquest període coexistien tallers petits i mitjans que utilitzaven treball assalariat i obradors estrictament domèstics. Per exemple, el 1833 a Sant Feliu existien 25 obradors amb menys de 5 treballadors, que donaven feina a un conjunt de 61 tapers (el 13% dels que aleshores treballaven a Sant Feliu) i 3 «fàbriques» amb 20 treballadors o més (la més gran en tenia 61), que ocupaven 122 treballadors, el 25% dels de la vila. La resta de tallers tenien unes dimensions intermèdies entre aquests dos extrems. Sobre aquestes qüestions, vegeu Sala (1998: 109-136); Ros Massana i Alvarado i Costa (2006: 105-141). Les dades del 1833 a Jiménez (1997: 167-168).

61. L'evolució de les pautes de transmissió de l'ofici entre pares i fills pot ser considerat un indicador d'aquest tipus de transformacions, perquè un increment de l'exogàmia professional indicaria una reducció de les funcions de les famílies com a unitats de producció. En el cas de Sant Feliu, podem estudiar aquesta qüestió comparant els registres parroquials de matrimonis de la dècada del 1780, única etapa en què aquesta font proporciona informació gairebé completa sobre oficis dels nuvis i els seus pares, amb els matrimonis anotats als llibres del registre civil entre el 1841 i el 1844 (AHSFG, *Registre civil de matrimonis*, 1841-1844). Aquest exercici mostra, però, que l'exogàmia professional es reduí, ja que en la darrera data s'incrementen els fills amb el mateix ofici del pare. Això és degut als canvis en la conjuntura econòmica de la vila. Si ens referim només als oficis més nombrosos, a finals del segle XVIII l'auge de la navegació i el comerç marítim estimulà el creixement de l'ofici de mariner (els nuvis d'aquest ofici dupliquen en nombre els pares amb un ofici «de mar»), mentre que la fase inicial de desenvolupament de la indústria surotapera incrementà l'atractiu de l'ofici de taper entre les noves generacions (només hi ha dos tapers entre els pares dels nuvis de la dècada del 1780 i 60 entre els fills). Marineria i indústria surotapera creixeren en detriment d'altres ocupacions, sobretot les agràries: en els matrimonis de la dècada del 1780 trobem 99 jornalers o treballadors en la generació dels pares i només 60 en la dels fills. En canvi, a la dècada del 1840, la crisi de la marineria i la major maduresa de la indústria surotapera generen un menor transvasament intergeneracional dels oficis i un replegament de l'anterior exogàmia dels oficis agraris. No existeixen dades per analitzar, però, en quina mesura els fills que exercien el mateix ofici que el seu pare ho feien en l'àmbit familiar.

larment estesa a la dècada del 1850.⁶² Ja des de finals del XVIII algunes d'aquestes famílies, que fins aleshores s'havien limitat a una activitat d'abast local o relacionada amb el petit comerç de cabotatge entre les costes catalanes i les del sud de França, començaren a integrar-se en àmplies coalicions comercials, dedicades als intercanvis amb Amèrica i amb Europa, amb connexions amb el conjunt del comerç català. Les relacions familiars eren un element de cohesió de les coalicions mercantils, tot i que sovint aquestes depassaven l'àmbit de la família.⁶³ L'abast d'aquests negocis s'amplià després de la crisi comercial de les primeres dècades del segle, amb la inserció dels comerciants ganxons en les noves xarxes catalanes del comerç amb Amèrica. Alguns d'ells mantingueren, a més, una vinculació amb el comerç europeu, especialment mediterrani, relacionada amb els negocis de la puixant indústria surotaquera. Un bon exemple d'això, dins l'elit dels comerciants ganxons, el trobem en la coalició comercial dels Cibils, Patxot i Abellí, que a la primera meitat del segle XIX tingueren delegacions comercials, dirigides per diferents membres d'aquestes famílies, a l'Havana, Matanzas, Río de Janeiro, Buenos Aires, Valparaíso, Barcelona i Sant Feliu.⁶⁴ Alguns d'aquests comerciants seguien practicant el sistema de l'hereu, com Jaume Cibils Martí, que el 1858 nomenava hereu universal el seu primogènit Jaume Cibils Puig, que havia tingut un paper clau com a artífex de l'ampliació dels negocis de l'empresa.⁶⁵ Però aquestes formes d'organització dels negocis comercials degueren tenir incidència en l'erosió de l'unigenitura, perquè en moltes empreses tots els germans, o els gendres, participaven en el negoci i sovint amb graus de responsabilitat elevats. Traspasar la major part dels béns al primogènit perdia així la legitimitat.⁶⁶ Així, alguns dels més notoris membres d'aquesta elit comercial començaren a practicar formes més igualitàries de distribució de l'herència. És el cas, per exemple, de Sebastià Abellí. En el seu testament redactat el 14 de juliol de 1857, repartí entre els seus tres fills, Sebastià, Maria i Brígida, les diferents propietats que tenia a Sant Feliu i disposà que dels béns que tenia a Matanzas, una vegada finalitzat l'usdefruit de la vídua, se'n fessin quatre parts iguals, una per cada fill i una per tots els nés que tingués en el moment d'efectuar la partició. Quant als «caudales e intereses que tal vez

62. Tot i que trobem testadors de totes les professions que reparteixen els béns entre els fills, l'herència igualitària o quasi igualitària (incloc aquí aquells casos en què el testador repartia els béns entre els tots o bona part dels fills encara que no fos amb perfecta igualtat) sembla especialment accentuada en el cas dels comerciants i els propietaris, categoria formada sobretot, a mitjans del segle XIX, no pas pels escassíssims hisendats tradicionals de la vila, sinó per homes amb negocis comercials que, segurament després d'haver adquirit béns immobles d'alguna importància, passaven a autodesignar-se com a propietaris. Tot i que la mostra és massa reduïda perquè els percentatges siguin significatius, entre aquests col·lectius la distribució igualitària o quasi igualitària dels béns fou la pràctica d'un terç dels testadors, mentre que entre els artesans, gent de mar i treballadors aquest percentatge es situava entre el 14 i el 18%, considerant sempre només els homes.

63. Sobre aquestes qüestions, vegeu Ros Massana (2003: 167-169).

64. Sobre els negocis dels Patxot, Cibils, Abellí i altres, vegeu Yáñez Gallardo (1996: 149-161). L'empresa de Sant Feliu, dirigida per Rafael Patxot, es dedicava principalment a l'exportació de taps als principals ports de la Mediterrània, on tenia com a corresponsals diferents comerciants catalans, alguns segurament de Sant Feliu. AHSFG, Secció varis. *Libro mayor de Rafael Patxot* (1850-1859).

65. AHG, Notarial, Notari Marià Josep Sala, testament de Jaume Cibils Martí, 6-7-1858 (Sfe 564, fs. 243-248). L'hereu era qualificat aleshores de comerciant a Montevideo. Dels altres germans, Agustí, Josep Maria i Frederic, vivien a Amèrica, segurament a Montevideo amb l'hereu, mentre que Francesc vivia a Barcelona. L'única filla viva en el moment de la redacció del testament del pare, Beatriz, estava casada amb Rafael Patxot, que aleshores era descrit com a comerciant de Barcelona, tot i que mantenia casa comercial oberta a Sant Feliu. Més informació sobre els Cibils i sobre el paper de Jaume Cibils i Martí en l'ampliació dels negocis familiars, a Yáñez Gallardo (1996: 150-151).

66. Ferrer i Alós (2007: 155) argumenta quelcom semblant pel cas dels comerciants manresans del segle XIX.

podré dejar tanto estén empleados en barcos como también en otra especie» i a la resta dels béns mobles, els llegà per iguals parts als tres fills.⁶⁷

Un altre cas d'un *americano* que distribuï de forma quasi igualitària els seus béns és el Joan Arxer i Molinas. Llegava per iguals parts als seus tres fills, Francesc, Joan i Pau, tots habitants de Cuba, d'on el pare acabava de tornar, els seus béns en aquella illa, que consistien en una casa de comerç, de nom Arxer i Companyia, en societat amb Gaudencio Boti, en què interessava 20.000 duros, l'«hacienda» La Caridad, amb onze «caballerías» de terra i vint-i-dos esclaus, que també posseïa en companyia amb Boti i seixanta-dues «caballerías» de «monte virgen». Repartia també el «capital empleado en la ciudad de Barcelona», que no es quantificava, i deixava al primogènit Francesc la casa a Sant Feliu.⁶⁸

Sens dubte la magnitud de les operacions d'aquests comerciants era ben excepcional. Però si descendim de l'elit del comerç ganxó a estrats més modestos, podem observar en molts casos un tipus d'organització de les activitats comercials familiars que també tenia implicacions sobre les transformacions del sistema d'herència. A més dels comerciants involucrats en el comerç mediterrani, que podien tenir casa de comerç als principals ports francesos, a més de Sant Feliu o, de vegades, de Barcelona⁶⁹, els que participaven en el negoci del suro organitzaven típicament l'empresa amb algun soci, generalment membre de la família, que es mantenia a Sant Feliu, ocupat en l'aprovisionament de taps, algun altre que realitzava funcions comercials viatjant per Europa o, a vegades, mantenint presència estable en alguna de les principals places europees, i encara sovint algun altre ocupat en l'aprovisionament de suro en panes per les zones productores de matèria primera del sud d'Espanya.⁷⁰ Totes aquestes funcions eren de gran rellevància per a l'empresa. En aquest context, la figura de l'hereu únic podia deixar de tenir sentit, atès que, com en el cas dels grans comerciants involucrats en el comerç d'ultramar, tots els germans tenien responsabilitats similars i el seu treball i la seva iniciativa eren igualment importants per als negocis familiars.

67. Pel que fa a les propietats de Sant Feliu, deixà a Sebastià una casa i una vinya i bosc, que corresponien al testador de l'herència dels seus pares. A Maria li llegà una casa a Sant Feliu (que el mateix any 1857 li havia entregat ja a compte de les seves llegítimes), el mas Tapé (o mas Basart) de Castell d'Aro i una vinya que el testador comprà a carta de gràcia. A Brígida li assignà una casa amb una horta a Sant Feliu i tots els drets pertanyents a una altra casa comprada a carta de gràcia a la mateixa vila. Els fills tenien ja rebuts 2.000 duros cada un a compte de les seves llegítimes (en el cas de Maria, en lloc dels 2.000 duros se li va entregar la casa ja citada, de valor similar). No es detallaven els béns existents a Matanzas. Les filles de Sebastià Abellí estaven casades amb els també comerciants Joaquim Esteve i Llach, natural de Tossa, i Narcís Bas i Casas, de Sant Feliu. AHG, Notarial, Notari Marià Josep Sala (Sfe 563, fs 247-252). Quan Sebastià Abellí redactà el seu testament, el seu fill Sebastià ja ocupava una posició molt destacada en el comerç de Barcelona. Vegeu-ne els detalls a Yáñez Gallardo (1996: 158, nota 47).

68. AHG, Notarial, Notari Josep Masmitjà, testament de Don Juan Arxer i Molinas, 10-8-1855 (Sfe 587, fs. 474-477).

69. Un exemple és el d'Ernest Vidal, amb casa comercial oberta a Marsella, que el 1854 redactà testament repartint l'herència igualitàriament entre els seus fills mascles, tots infants, excloent-hi, però, la seva única filla, Ramona, a qui llegà 2.000 duros i una horta a Sant Feliu de llegítimes. AHG, Notarial, Notari Josep Masmitjà (Sfe 586, fs. 96-97).

70. Sobre les formes d'organització de les primeres empreses comercialitzadores de taps, vegeu Ros Massana (2003). Sobre l'estructura comercial dels comerciants de taps, hi ha mencions d'interès a Sala (2003: 62-65). Un cas particular, el de la colònia de comerciants tapers catalans a Mainz, establerta a la dècada del 1840, a Hass (1996: p. 34-38).

Conclusions

Existien a la Catalunya dels segles XVIII i XIX diferències entre els diversos grups socioprofessionals pel que fa a les pràctiques hereditàries? Quan i per què es transformaren aquestes pràctiques a les viles catalanes? L'escassetat d'estudis impedeix contestar adequadament aquestes preguntes, a les quals, a més, segurament no es pot donar una resposta única, vàlida per a tot el territori. L'anàlisi del cas de Sant Feliu de Guíxols pot ser considerat il·lustratiu de l'experiència de les viles costaneres afectades per l'emigració a ultramar i per la participació activa en el comerç exterior, però cal molta recerca addicional per poder esbossar un mapa de les pràctiques hereditàries i una cronologia de les seves transformacions.

A finals del segle XVIII, el sistema de l'hereu era plenament vigent entre les famílies d'artesans, mariners i comerciants de Sant Feliu de Guíxols, de manera similar al que succeïa al conjunt de la Catalunya Vella. No obstant això, una anàlisi més detallada dels principals instruments utilitzats per a la transmissió intergeneracional dels béns mostra l'existència d'estratègies diferents a l'hora d'organitzar la successió de l'hereu entre els habitants de la vila i els del seu entorn rural més immediat. A diferència del que succeïa a la Vall d'Aro, a Sant Feliu era rar l'heretament irrevocable atorgat en capítols en el moment del matrimoni del primogènit. En canvi, eren freqüents altres pràctiques, com l'heretament atorgat en capítols redactats molt després del matrimoni o en un document revocable com el testament. En un context en què el grau d'independència econòmica dels fills respecte a la casa paterna era superior al que tenien els hereus de pagès, aquesta estratègia pretenia segurament assegurar que els hereus de les famílies vilatanes complirien amb la funció d'assistència als pares en la vellesa que s'esperava d'ells. Però aquestes pràctiques devien tenir conseqüències sobre l'organització de la família i sobre l'exercici de l'autoritat, unes qüestions que queden fora de les pretensions d'aquest article.

D'altra banda, el cas de Sant Feliu de Guíxols mostra la precoç erosió del sistema de l'hereu en un context de forta emigració a Amèrica i d'expansió comercial. A mitjans del segle XIX, les pràctiques hereditàries a la vila s'havien transformat profundament, mentre que els canvis eren imperceptibles en el seu entorn rural. Redactar capítols matrimonials i, encara més, designar-hi hereu, havia esdevingut una cosa extremadament minoritària entre els habitants de Sant Feliu. Si bé encara una part substancial de la població nomenava hereu en testament segons la regla tradicional de primogenitura i prelació masculina, ja eren aleshores majoritaris els testadors que havien abandonat aquesta pràctica a favor del repartiment igualitari o quasi igualitari entre els fills, o de la designació com a hereu a un fill no primogènit o al cònjuge. El sistema hereditari es mostrà, doncs, marcadament sensible als canvis econòmics i socials. Aquesta plasticitat de les pràctiques hereditàries ens adverteix dels perills d'analitzar-ne només la funcionalitat estàtica, de considerar-les en l'anàlisi històrica com una constant que es transforma només de forma molt gradual en el llarg termini.

Finalment, cal posar de manifest algunes implicacions de la nostra anàlisi en relació al paper de les dones en el sistema successori. L'usdefruit de les vídues admetia una àmplia gradació de drets, cosa que permetia diversitat d'estratègies segons les circumstàncies de cada família i l'existència, relativament freqüent, de figures (tan estranyes a la visió tradicional heretada de la literatura pairalista) com la de la vídua que podia vendre els béns del marit o de la que es

podia tornar a casar sense perdre l'usdefruit. I també en aquest terreny es produïren canvis, tots a favor de més independència de les dones. El més radical fou l'increment del nombre de vídues hereves a mitjans del segle XIX, però actuaren en una mateixa direcció les transformacions del sistema dotal (desaparició de la clàusula reversional del dot, generalització de l'escreix de lliure disposició) que es detecten també entre les famílies pageses de l'entorn rural.

Bibliografia

- ARRIZABALAGA, Marie-Pierre (2005). «Succession strategies in the Pyrenees in the 19th century: The Basque case», *The History of the Family*, 10, p. 271-292.
- BARBAZA, Ivette (1988). *El paisatge humà de la Costa Brava*. Barcelona: edicions 62.
- BARRERA GONZÁLEZ, Andrés (1990). *Casa, herència y familia en la Cataluña rural*. Madrid: Alianza.
- BÉAUR, Gérard (2004). «Le secours de la méthode. Comment les familles transmettaient leurs biens et excluaient leurs enfants dans la France du début du XIXe siècle». Dins: BÉAUR, Gérard, DESSUREAULT, Christian i GOY, Joseph (dirs.). *Familles, Terre, Marchés. Logiques économiques et stratégies dans le milieu rural (XVIIe-XXe siècles)*. Rennes: Presses Universitaires de Rennes, p. 121-131.
- CAMPS, Enriqueta (1995). *La formación del mercado de trabajo en la Catalunya del siglo XIX*. Madrid: Ministerio de Trabajo y Seguridad Social.
- CARBONELL i ESTELLER, Montserrat (1997). *Sobreviure a Barcelona. Dones, pobresa i assistència al segle XVIII*. Vic: Eumo.
- CODINA, Jaume (1997). *Contractes de matrimoni al Delta del Llobregat (segles XV a XIX)*. Barcelona: Fundació Noguera.
- COLLOMP, Alain (1983). *La maison du père. Famille et village en Haute-Provence aux XVIIe et XVIIIe siècles*. París: PUF.
- COMAS D'ARGEMIR, Dolors (1988). «Household, Family, and Social Stratification: Inheritance and Labor Strategies in a Catalan Village (Nineteenth and Twentieth Centuries)», *Journal of Family History*, 13:1, p. 143-163.
- CONGOST, Rosa (1990). *Els propietaris i els altres*, Vic: Eumo.
- CONGOST, Rosa (1992). *Notes de societat (La Selva, 1768-1862)*. Santa Coloma de Farners: Consell Comarcal de la Selva-Centre d'Estudis Selvatans.
- CONGOST, Rosa (2007). «Sobre casos intermediaris i creixements espontanis. Els treballadors de la regió de Girona», *Estudis d'Història Agrària*, 20, p. 133-154.
- CONGOST, Rosa (en premsa). «El declivi dels capítols matrimonials en el segle XX». Dins: ROS MASSANA, Rosa (ed.) (en premsa). *Els capítols matrimonials. Una font per a la història social*. Girona: Associació d'Història Rural de les Comarques Gironines-Documenta Universitaria.
- CONGOST, Rosa i FORT, Joan (2005). «Ser hereu no és una ganga. La fi d'un sistema secular». Dins: SAGUER i HOM, Enric (coord.). *Els últims hereus. Història oral dels propietaris rurals gironins, 1930-2000*. Barcelona: Generalitat de Catalunya, p. 59-96.
- CONGOST, Rosa i ROS, Rosa (2010). «Desigualdades sociales y mercado matrimonial. Es-

tudio a partir de las dotes de la región de Girona, 1750-1850», comunicació presentada al *IX Congreso de la Asociación de Demografía Histórica*, Sao Miguel (Açores), juny 2010.

DEROUE, Bernard (1993). «Le partage des frères. Héritage masculin et reproduction sociale en Franche-Comté aux XVIIIe et XIXe siècles», *Annales. E.S.C.*, 48, núm. 2, p. 453-474.

FABRÉ, Assumpta (1991). «Aproximació a l'estudi de la immigració i l'ocupació a Igualada, Manlleu i Centelles, segles XVII i XVIII» (memòria de postgrau). Bellaterra: Universitat Autònoma de Barcelona.

FAUS I CONDOMINES, Josep (1907). «Capítols matrimonials a la comarca de Guissona», *Revista Jurídica de Catalunya* (reproduït a *Centenari naixement de l'il·lustre notari Ramon Faus i Esteve: 1902-2002*. Guissona, Comissió Homenatge Ramon Faus i Esteve, 2002).

FERRER I ALÒS, Llorenç (2007). *Hereus, pubilles i cabalers. El sistema d'hereu a Catalunya*. Catarroja: Afers.

FERRER I ALÒS, Llorenç (en premsa). «Les clàusules dels capítols matrimonials». Dins: ROS MASSANA, Rosa (ed.) (en premsa). *Els capítols matrimonials. Una font per a la història social*, Girona: Associació d'Història Rural de les Comarques Gironines-Documents Universitaria.

FONTAINE, Laurence (1992). «Droit et stratégies: la reproduction des systèmes familiaux dans le Haut-Dauphiné (XVIIe-XVIIIe siècles)», *Annales. E.S.C.*, 47, núm. 6, p. 1259-1277.

HESS, Christel (1996). «Die Korkverarbeitende Industrie Südwestdeutschlands und Kataloniens». Dins: *Von der Korkeiche zum Pfropfen. Eine Ländervergleichende Studie zur Wirtschaftsgeschichte von Katalonien und Südwestdeutschland*. Mannheim, Landesmuseum für Technik und Arbeit, p. 27-56.

HUGUET, Ramona (1990). *Els artesans de Lleida*. Lleida: Pagès.

IGLESIAS, Josep (1970). *El Cens del Comte de Floridablanca, 1787 (part de Catalunya)*, Barcelona: Fundació Salvador Vives Casajóana.

JIMÉNEZ, Àngel (1997). *Sant Feliu de Guíxols. Una lectura històrica*. Sant Feliu de Guíxols: Ajuntament i Diputació de Girona.

LISON TOLOSANA, C. (1977). *Antropología Cultural de Galicia*. Madrid. Siglo XXI, Madrid.

LONCH, Montserrat i SANCHO, Socorro (1991). «La movilidad en el marco de la Transición Demográfica: la Cataluña interior, 1755-1990». Dins: LIVI-BACCI, Massimo (coord.), *Modelos regionales de la transición demográfica en España y Portugal*. Alacant: Instituto de Cultura Juan Gil Albert, p. 85-97.

MARFANY, Julie (2004). «Casarse en edad proporcionada»: edat al matrimoni i estratègies matrimonials a Igualada, 1680-1829», *Miscellanea Aqualatensis*, núm. 11, p. 13-44.

MARFANY, Julie (2006). «Choices and constraints: marriage and inheritance in eighteenth and early-nineteenth-century Catalonia», *Continuity and Change*, 21 (1), p. 73-106.

MARFANY, Julie (en premsa). «Els canvis en el costum: Igualada en el segle XVIII». Dins: ROS MASSANA, Rosa (ed.) (en premsa). *Els capítols matrimonials. Una font per a la història social*, Girona: Associació d'Història Rural de les Comarques Gironines-Documents Universitaria.

MARTÍ I MIRALLES, Joan (1925). *Principis del dret successori aplicats a fórmules d'usdefruit vidual i d'herència vitalícia*. Barcelona: Imp. La Renaixença (edició facsímil del Departament de Justícia de la Generalitat de Catalunya, 1985).

MASPONS i ANGLASELL, Francesc (1929). *Com es fa un testament*. Barcelona: Barcino.

MASPONS I ANGLASELL, Francesc (1935). *La llei de la família catalana*. Barcelona: Barcino.

MIKELARENA PEÑA, Fernando (1993). «Estructuras familiares en España y en Navarra en los siglos XVIII y XIX: factores etnoculturales, diferenciación socioeconómica y comportamientos estratégicos», *Revista de Antropología Social*, núm. 2, p. 105-136.

PELLA Y FORGAS, José (1943). *Derecho civil de Cataluña*. Barcelona: Vela.

PONCE, Santi i FERRER I ALÓS, Llorenç (1994). *Família i canvi social a la Catalunya contemporània*. Vic: Eumo.

ROIGÉ, Xavier (1994). «Herència i successió al Priorat. Entre la indivisió i la dispersió patrimonial». Dins: PONCE, Santi i FERRER I ALÓS, Llorenç. *Família i canvi social a la Catalunya contemporània*. Vic: Eumo, p. 73-94.

ROMERO-MARIN, Juanjo (2001). «Familial strategies of artisans during the modernization process: Barcelona, 1814-1860», *The History of the Family*, 6 p. 203-224.

ROS MASSANA, Rosa (2003). «La comercialización de productos corcheros a inicios del siglo XIX. El ejemplo de la empresa Rafael Arxer, Hijo y Compañía (1817-1820)», *Revista de Historia Industrial*, 24, p. 163-189.

ROS MASSANA, Rosa (ed.) (en premsa). *Els capítols matrimonials. Una font per a la història social*. Girona: Associació d'Història Rural de les Comarques Gironines-Documenta Universitària.

ROS MASSANA, Rosa (en premsa). «Capítols vilatans, capítols rurals. Els capítols matrimonials de Sant Feliu de Guíxols i la Vall d'Aro (1780-1860)». Dins: ROS MASSANA, Rosa (ed.) (en premsa). *Els capítols matrimonials. Una font per a la història social*. Girona: Associació d'Història Rural de les Comarques Gironines-Documenta Universitària.

ROS MASSANA, Rosa i ALVARADO I COSTA, Joaquim (2006). «Treball i pluriactivitat al sector surer català, c. 1750-1920», *Estudis d'Història Agrària*, 19 (2006), p. 105-141.

ROS NAVARRO, Carme (2003). «Les estratègies familiars i la mobilitat social dels menestrals a Catalunya en els segles XVII-XIX. El cas de Mataró» (tesi doctoral). Barcelona: Universitat Pompeu Fabra.

SALA, Pere (1998). «Obrador, indústria i aranzels al districte surer català (1830-1930)», *Recerques*, 37, pp. 109-136.

SALA, Pere (2003). *Manufacturas de corcho S.A. (antiga Miquel & Vincke). Líder de l'exportació industrial espanyola (1900-1930)*. Palafrugell: Museu del Suro.

SALVADOR CODERCH, Pablo (1985). *La compilación y su historia*. Barcelona: Bosch.

YÁÑEZ GALLARDO, César (1992). *Sortir de casa per anar a casa. Comerç, navegació i estratègies familiars a l'emigració de Sant Feliu de Guíxols a Amèrica, en el segle XIX*. Sant Feliu de Guíxols: Ajuntament.

YÁÑEZ GALLARDO, César (1996). *Saltar con red. La temprana emigración catalana a América ca. 1830-1870*. Madrid: Alianza.

ZINK, Anne (1993). *L'héritier de la maison. Géographie coutumière du Sud-Ouest de la France sous l'Ancien Régime*. París: École des Hautes Études en Sciences Sociales.

